

Voorwoord

‘Voor een reiziger biedt Zweden een tamelijk ontoegankelijke aanblik: overal dezelfde roodgeverfde huizen, dezelfde bossen, meren, rivieren en scherenkusten, dezelfde reusachtige supermarkten, waar de klanten als mieren doorheen dwalen. Je krijgt er geen greep op.’

Met deze verzuchting begint een van de hoofdstukken in dit boek.

Hoe pak je dit probleem aan? Want het is natuurlijk niet de bedoeling dat je na afloop van de reis nog even onwetend bent als daarvoor. ‘Wie verre reizen maakt, kan veel verhalen,’ luidt immers het oude gezegde. Dat gold in ieder geval voor de tijd waarin er nog veel te ontdekken viel. Maar we leven nu in een tijd dat de aarde alom verkend is en de ware ontdekkingsreiziger op de wachtlijst staat voor een enkele reis naar Mars.

Voor de mensheid als geheel mag de aarde dan een opengeslagen boek zijn, dat geldt natuurlijk niet voor de individuele reiziger. Ook hij wil met waardevolle reiservaringen huiswaarts keren.

Uiteraard dient hij zich vooraf te documenteren. Vanuit de leesstoel kun je al een genoeglijke en leerzame tocht ondernemen door de reisverslagen, romans en geschiedenisboeken die over het land van je keuze zijn geschreven. Zo heb ik me dit keer grondig verdiept in het werk van de grote Linnaeus, Selma Lagerlöf en Karl Ove Knausgård, een in Zweden wonende Noorse schrijver.

Daarna begint het echte werk. In de loop van een halve eeuw heb ik Zweden vele malen bezocht – eerst als jeugdige lifter, op weg naar Lap-

land; later als gewone toerist, en nog later als journalist, in opdracht van kranten en bladen, en ten slotte als reisauteur. In die laatste rol verkende ik heel doelgericht bepaalde gebieden om de opgedane indrukken met behulp van geheime magische formules te kunnen omzetten in hoofdstukken van een boek.

Het leek mij voor *Er gaat niets boven Zweden* een aardig experiment om dit land enerzijds als outsider te bereizen, als toerist en journalist, waarbij ik mij de ene keer gesteund wist door de vitale fotograaf Blom, de andere keer door de geleerde Ingmar Bergman-specialist Frank Blaakmeer en de derde keer door mijn vrouw, en eens te kijken wat dat voor interessante observaties en inzichten zou opleveren. En anderzijds het land te bezoeken met insiders, met mensen die in het land geboren en getogen zijn; zo ben ik in Skåne op stap gegaan met een Zweedse ornitholoog en in Småland en op Öland met een bevriende Zweedse geograaf.

Of dit tot heel verschillende reisverslagen heeft geleid, mag de lezer beoordelen.

Een vogelmekka in Skåne

Het schiereiland aan de zuidkust van Zweden zou in ons waddengebied niet hebben misstaan: witte stranden, lage duinen en zandbanken die in een gekromde punt eindigen. Mensen die graag naar vogels kijken, weten dan meteen waar ik het over heb: Falsterbo, de plek waar trekvogels zich verzamelen om aan een grote reis te beginnen. Deze plek is net zo beroemd als Gibraltar of de Bosporus, waar eveneens een watervlakte moet worden overgestoken. Falsterbo, waar elk najaar spectaculaire lichtshows plaatsvinden, ligt echter een stuk dichterbij.

Als ik het uiterste randje van Zweden ga verkennen, bevind ik mij in goed gezelschap. Het leven van mijn gids en toeverlaat P.G. Bentz – iedereen kent hem als P.G. –, ruim de zestig gepasseerd, heeft altijd in het teken van vogels gestaan. Hij herinnert zich nog precies welke vogel hij op welke plaats voor het eerst zag. Zowel in Oslo als in Stockholm was hij conservator in een natuurmuseum. Dankzij een studie van de wilde eend promoveerde hij tot doctor in de natuurwetenschappen.

Het vliegveld van Malmö, dat liever geen vluchten vogels in de buurt van de landingsbanen heeft, maakt eveneens gebruik van zijn expertise. Daarnaast is hij is een begenadigd vogelfotograaf.

Hoort hij een paar zangnootjes uit de hemel vallen, dan noemt hij meteen de bijpassende naam van de zanger.

Zijn visitekaartje toont een rode wouw en zijn mobiel kwaakt als een eend. Zijn eenmansbedrijfje, dat lezingen en excursies organi-

seert, heet Sturnus ('spreeuw'). Hij heeft er natuurlijk geen idee van dat de grote natuurvriend Jac.P. Thijssse een ex libris had met een koppel verwaaide spreeuwen erop en daaronder zijn devies 'Onbekommerd'.

Het komt sympathiek op mij over, de connectie van P.G. met doodgewone vogels als spreeuwen en wilde eenden. En dat in een omgeving waar menige vogelaar erop gebrand is zeldzame roofvogels en dwaalgasten te zien.

Toch is Falsterbo een vreemd oord voor een vogelmekka. Want een groot deel van de zandige landtong is in gebruik als golfterrein. Her en der waarschuwen bordjes voor rondvliegende ballen. Wie dit gebied in de lente voor het eerst betreedt, denkt dat de overal verspreid liggende balletjes op een grote broedactiviteit wijzen. In het duingebied kruisen de wegen elkaar van sportief geklede golfers, die hun karretjes met sticks voortzeulen, en dik ingepakte vogelaars met hun kijkers en telescopen. Beide groepen hebben geen greintje belangstelling voor elkaars bezigheden.

Uit het vogelobservatorium, dat achter een mooie oude vuurtoren is gelegen, stormen opeens twee jongemannen tevoorschijn, die op volle snelheid een kat achtervolgen. Aan hun riemen hangen een soort stofzuigerzakken – daarin stoppen ze de vogels die in netten worden gevangen. De netten hangen op strategische plaatsen tussen de bosjes. De vangst bestaat grotendeels uit kleine zangvogels, zoals koolmezen en roodborstjes. Het kleine grut wordt niet alleen gewogen en geringd, maar ook stellen de vangers de leeftijd vast (aan de hand van de iris). Overigens komt er vaak niet meer dan 0,5 procent van deze rinnen in Zweden terug.

Het is natuurlijk veel handiger om een vogel een zendertje mee te geven waarvan de signalen via de satelliet kunnen worden gevolgd. Dat gebeurde tot voor kort alleen bij grotere vogels, zoals visarenden of wespendien. Tegenwoordig geeft men ook kleinere vogels een licht-

gewicht rugzakje met antenne mee, hoor ik van een van de jonge veldbiologen. Hij moppert nog wat op de katten uit het dorp die het op de vogels in de netten hebben voorzien, en toont me dan op de computer overzichten van de getelde aantallen trekvogels. Er wordt elke dag door deskundigen op de punt van het schiereiland geteld. Komt er een grote zwerm over, dan is er een zekere handigheid voor nodig om het aantal exemplaren te schatten. Je begint met tien; daarna schat je een honderdtal, eventueel een duizendtal. Wie niet tot tien kan tellen, hoeft niet te solliciteren naar een baan in Falsterbo.

Uit de statistieken blijkt bijvoorbeeld dat het aantal visdiefjes sterk afneemt en het aantal brandganzen juist toeneemt. Ook met de rode wouw, die goed te herkennen is aan zijn wigvormige staart, gaat het goed, anders dan met de wespendif – in de jaren zeventig passeerden er van deze elegante roofvogel wel tienduizend per jaar; tegenwoordig is dat getal gezakt tot vierduizend. In het algemeen zegt het welzijn van vogels een heleboel over de toestand van het milieu in hun leefgebieden.

Uiteraard laat de vogelvanger me ook nog even een paar soorten zien die slechts een enkele keer zijn waargenomen, zoals de blauwstaart (knalblauw, broedt in Rusland) en de roze spreeuw – die is echt roze, al heeft hij een zwarte kop, zwarte vleugels en een gele snavel. Het gaat hier om vogels die door stormen volledig uit hun koers zijn geslagen – verdwaalde eenlingen die werkelijk geen idee hebben hoe ze ooit weer in hun verre vaderland terug moeten keren.

Aan het eind van de duinenrij zitten twee beroepstellers op hun vaste plek achter een houten windscherm met ramen. Een van hen is Nils Kjellén, een man van middelbare leeftijd, gekleed in een spijkerbroek en windjack, en met een petje op. Zijn blauwe ogen speuren voortdurend de lucht af. Op zijn schoot ligt een boekje vol strepen en notities. Links en rechts van hen hebben oprechte amateurs hun plaats achter de telescoop ingenomen. Ook zij hebben klapstoeltjes bij zich – heel

verstandig, want in het trekvogelbedrijf bestaan lange rustpauzes. De weerscondities zijn helaas niet optimaal: er staat nu een te harde wind. In het najaar waait het hier meestal uit de zuidwesthoek, voor de vogels een tegenwind, die dicht bij de aarde echter zwakker is, waardoor de vogels graag dalen en dus goed zichtbaar zijn. Houdt het slechtere weer een tijdje aan, dan breekt op een goede dag het spektakel los: ineens snellen grote aantallen zang- en roofvogels eensgezind de Sont over, in de richting van de witte kliffen van Denemarken, die door de kijker duidelijk zichtbaar zijn.

Hoewel ik voornamelijk mannen om me heen zie, schijnt het aantal vrouwen onder de vogelaars toe te nemen. Aangezien het in dit wereldje steevast om aardige en enthousiaste mensen gaat, kost het geen moeite met hen in contact te komen. Van twee Nederlandse dertigers hoor ik dat ze vanmorgen al bij zonsopgang ter plekke waren. Af en toe dook er een vlucht vinken of gele kwikstaarten op, maar die keerden telkens weer terug het land in. Zodra er een slechtvalk of smelleken wordt gesignaleerd, grijpt iedereen naar de kijker of telescoop. Tot mijn verbazing blijkt ook de houtduif een trekvogel te zijn – ik meende dat die meestal doodging in hetzelfde bos als waarin hij was geboren.

Een van de twee mannen bekend dat hij de vogelhobby pas laat heeft ontdekt. Als ik informeer naar hun top drie van favorieten, noemen ze de notenkraker, de wespendif en de steenarend.

Falsterbo wordt slechts zijdelings genoemd in Selma Lagerlöfs beroemde *Nils Holgerssons wonderbare reis*. Elk jaar verzamelen de dieren zich op de Kullaberg, in het noordwesten van Skåne, die daar kaal en ongenaakbaar oprijst uit de zee. Allerlei dieren voeren er een show op. Kraaien en roeken putten zich uit in een vliegdans; hazen gaan kopje-duikelen, auerhanen zingen een hypnotiserend lied, en de kraanvogels brengen het publiek in vervoering met een wonderschoon ballet. De lucht wordt haast verduisterd door dichte zwermen vogels, die van alle

kanten op de berg af koersen. Uit Falsterbo komen de zwemvogels in bizarre formaties – in ‘driehoeken en in lange v-vormen, scheve hoeken en in halve cirkels’ – over de Sont aangevlogen.

De wilde ganzen waarmee de in een kabouter veranderde boerenzoon Nils naar Lapland vliegt, kwamen binnen vanuit de Oostzee bij Smygehuk, de zuidelijkste punt van Zweden. Hoewel ze hoog in de lucht in een V-formatie vlogen, kon hij ze toch verstaan: ‘Nu gaan we naar de bergen. Nu gaan we naar de bergen.’

’s Avonds dineren mijn gastheer en ik in Hotell Gäslingen (Hotel Jonge Gans) in Skanör, een dorp met mooi gerestaureerde huizen, die voorzien zijn van buitenlantaarns, lampjes in de vensterbank, smaakvolle interieurs en grote platte televisieschermen. We krijgen er geen wilde gans op ons bord, maar varkenswang, een soort rolmops, steurgarnalen met vossenbessen, loddeneitjes (een lodde is een zalmachtig visje) en als dessert ijs van geitenmelk. Nouvelle cuisine, kortom, zeer tot tevredenheid van P.G. en de gesoigneerde dames om ons heen, die aan lange tafels stijfjes tegenover elkaar zitten.

Mijn tafelgenoot legt me uit dat de gele puree die bij de rolmops wordt opgediend, *rotmos* heet, letterlijk: gepureerde wortel. In werkelijkheid gaat het om een mengsel van aardappelen en koolraap.

Vóór de introductie van de aardappel, begin achttiende eeuw, vormden knollen en koolrapen een belangrijk deel van het dagelijks voedsel. In Engeland wordt de koolraap zozeer met Zweden geassocieerd dat men hem daar kortweg *swede* noemt. De Zweden zelf, vervolgt P.G., spreken echter van *kålrot* of *rotabagge* – die laatste naam is in Amerika als *rutabaga* ingeburgerd. Het begint me te duizelen, maar dat kan ook door de wijn komen.

Alle gangen gaan namelijk vergezeld van een keur aan Franse wijnen. Ook weer zeer tot genoegen van P.G., die zich graag voordoet als een wereldwijze gastronom. Ik heb daar mijn twijfels over, niet alleen vanwege zijn verzotheid op koolraappuree, maar vooral vanwege

zijn voorliefde voor *surströmming*, halfbedorven haring, waarmee ik op latere reizen nog nader kennis zal maken, maar die gelukkig op de menukaart van de Jonge Gans ontbreekt.

Hoe verder wij met het wijnarrangement vorderen, hoe meer het linkerooglid van mijn tafelgenoot gaat hangen en hoe sterker het rechteroog naar de buitenkant afdwaalt. P.G. vertelt me dat hij vier volwassen kinderen heeft, twee keer getrouwd is geweest en twee nieuwe knieën heeft. Nu begrijp ik waarom hij al lopend enigszins slagzij maakt en liever niet langdurig met mij op pad gaat.

Hij is lid van het selecte Engelse Linnaeus Genootschap (The Linnean Society), en dat kunnen slechts twee andere Zweden hem nazegen. Weet ik dat Linnaeus ook Skåne heeft doorkruist? Dat was in 1749. Linnaeus, die toen al jaren hoogleraar was in Uppsala, had weinig zin in de opdracht – een overzicht geven van de lokale economie en hulpbronnen en daarover adviezen uitbrengen –, maar hij kon moeilijk weigeren. Hem werd een rijtuig met vier paarden ter beschikking gesteld, waarmee hij een groot deel van de provincie kon bereizen. Uiteraard nam hij enige talentvolle en ijverige assistenten mee, zoals hij dat ook bij vroegere reizen had gedaan.

De zandanjer en de gele dovenetel waren planten die hij kenmerkend vond voor de flora van Skåne. Wat de vogels betreft: in de appelvink zag hij een schadelijke nieuwkomer, want die was verzot op kersen. Linnaeus was ook in Falsterbo geweest, glimlacht P.G. Maar hij was er niet zeker van of de ooievaars naar het zuiden trokken of dat ze, net als de zwaluwen, op de bodem van meren overwinterden.

De volgende middag houd ik P.G. gezelschap bij een lezing die hij in een kerk voor een groep bejaarden houdt. Hij heeft alleen een usb-stick bij zich. ‘Neem nooit je eigen apparatuur mee naar een lezing,’ instrueert hij mij, ‘want dan ben je ook niet verantwoordelijk als er technische problemen ontstaan.’ Een wijze raad, zo blijkt, want het duurt lang voor het eerste vogelplaatje op het scherm verschijnt.

Hij laat fantastische foto's zien van visarenden, kluten, wespen-
dieven, grote sterns en sneeuwblanke nonnetjes. Daarna schakelt hij
over op nare foto's van dode vogels die, tot verontwaardiging van het
publiek, op Malta en Sicilië zijn neergeschoten. Vervolgens komt Fair
Isle aan bod, een eiland ten zuiden van de Shetlands – ook een be-
faamde pleisterplaats voor trekvogels. Jaren geleden logeerde ik er in
het vogelobservatorium; elke dag maakte ik er met jonge biologen een
rondje langs de vangnetten.

Ineens komt er een rietgans in beeld, een vogel met een donkere
kop en hals en oranjegele poten. Tot mijn verbazing zegt P.G. dat Ak-
ka en haar troep uit het boek over Nils Holgersson rietganzen zijn, die
inderdaad in Lapland broeden. Lagerlöf heeft het steeds over 'wilde
ganzen', maar benoemt ze verder niet. Als Nils en Maarten na hun
eerste dagvlucht met de trekkende ganzen echt met ze kennismaken,
dan wordt er slechts gezegd dat ze een grauw verenkleed 'met bruine
vlekjes' hebben. De oude Akka is zelfs 'ijsgrauw'.

De lezing is gratis, maar P.G. is na afloop blij met de tien boekjes die
hij over de vogels van Falsterbo verkoopt. De opbrengst is bestemd
voor het vogelobservatorium. Al is de gemeente rijk, het is me wel dui-
delijk dat het veldbiologische werk hier geen vetpot is. Ook het gebied
zelf is een belegerde veste – niet alleen door het golfterrein en het toe-
risme, maar ook door oprukkende woonwijken.

Aangezien de wind niet gaat liggen, stelt P.G. voor om het achterland
van de provincie te verkennen. Eerst bezoeken we het plaatselijke rari-
teitenkabinet en barnsteenmuseum – aan de kust spoelt geregeld fos-
siele hars aan – van Leif Brost, en bewonderen we zijn collectie in
barnsteen gestolde insecten. Eentje speelde een belangrijke rol in de
film *Jurassic Park* – dankzij het bloed dat de mug uit een dinosaurus
had geprikt, kon dit uitgestorven dier weer tot leven worden gewekt.

Eerst nemen we even buiten Falsterbo een kijkje bij Ljungen, wat
gewoon 'de hei' betekent. Vanwege het onbelemmerde uitzicht is dit

een favoriete plek bij vogelaars. Op de parkeerplaats staan alleen maar auto's met Duitse en Nederlandse nummerborden. Een slecht teken, volgens P.G.: als er echt iets bijzonders te zien zou zijn, had het er gewemeld van de Zweedse nummerborden.

We rijden door een lichtglooiend landschap waarin plukjes bos en gele stoppelakkers elkaar afwisselen. Af en toe, in het veld of langs een weg, zien we een bescheiden dolmen, een hunebed, die aantoonde dat de cultuur van het Klokbekervolk zich vanuit Drenthe ver naar het noorden uitstrekte. Wat voor taal zouden deze boeren uit de steentijd gesproken hebben? Misschien verschilde het Oer-Drents net zoveel van het Oer-Zweeds als het huidige Drents van het Zweeds.

Ten oosten van de universiteitsstad Lund maken we bij Kraksjön en Vombsjön een rondje langs vogelhutten die aan de oevers zijn neergezet. Soms treffen we daar een bejaarde vogelaar aan, die zijn vrouw in de auto heeft achtergelaten.

Het is vermakelijk, maar het al genoemde eerste gesprek tussen Nils en Akka vond plaats aan de oever van dit meer. Zodra de leidster van de ganzen hoort dat Nils geen kabouter is, maar een mens, deinst ze terug. Ze eist dat hij onmiddellijk zijn biezen pakt. 'Ik heb geleerd bang te zijn voor alles wat mens heet, of die nu groot of klein is,' legt ze uit. Nils leert, op zijn beurt, dat hij geweldig op zijn hoede moet zijn voor roofvogels, zelfs voor eksters en kraaien, en voor allerlei andere roofdieren. 'Hij mocht de wezel niet vergeten die door de allerkleinste gaten kon kruipen, en als hij in een stapel bladeren wilde gaan slapen, moest hij eerst onderzoeken of de adder daar niet zijn winterslaap hield.'

In onze kijkers duiken zaagbekken en zilverige kraakeenden op, en zelfs een zeearend, ook wel 'vliegende deur' genoemd. Helaas houdt zowel de blauwstaart als de roze spreeuw zich goed verborgen. We zien wel iets anders: vele tientallen – misschien wel honderd – rond-cirkelende rode wouwen, die wachten op het moment dat ze naar het